

HUKUKİ VE SİYASİ-İDARİ AÇIDAN TANZİMAT DÖNEMİ
GELİŞMELERİNİN DEMOKRASİYE KATKISI

*The Contribution Of The Legal Political-Administrative Developments Of The Tanzimat Period
To The Democracy*

A. Vahap ULUÇ¹ ve Oğuz KAAAN²

¹Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Şanlıurfa, ulucvahap@yahoo.com, orcid.org/0000-0002-2782-4451

²Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Kırklareli, oguzkaan71@yahoo.com, orcid.org/0000-0001-6764-4562

Derleme Makalesi/Review Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
10.05.2022
Kabul/Accepted:
08.09.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1114802

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Devleti, Tanzimat
Dönemi, Demokrasi, Hukuk,
İdare

Keywords

Ottoman Empire, Tanzimat
Period, Democracy, Law,
Administration

ÖZ

Türkiye'nin demokrasi serüveni neredeyse modernleşme tarihi kadar eskidir. Çünkü demokrasinin ihtiyaç duyduğu kurum ve kurallar modernizm ile birlikte ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla demokrasi sürecine ilişkin ilk örnekleri Lale Devri'ne kadar götürmek mümkündür. Ancak demokrasinin gelişimine katkıda bulunacak kurum ve kuralların ete kemiğe büründüğü dönem modernleşme hamlesinin yoğunluk kazandığı Tanzimat Dönemi'dir. Demokrasi, halk egemenliğine dayanan, hukukun üstünlüğünü esas alan, vatandaşlar arasında din, etnik ayrımı yapmadan herkesi yurttaş olarak gören, kuvvetler ayrılığı ilkesine göre teşkilatlanmış, yetkilerin merkez ile yerel aktörler arasında paylaştırıldığı bir rejim olarak ifade edilir. Tanzimat Dönemi'nde yapılan reformlar bu anlamda Cumhuriyet Döneminde anlamını bulacak demokrasinin ihtiyaç duyduğu kurumların ve yasal düzenlemelerin biçimlenmesinde ön ayak olmuştur. Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı'nda geçen ilkeler ile bu iki belgede geçen ilkeleri yürürlüğe koymak bağlamında yapılan hukuki düzenlemeler ve oluşturulan meclisler demokrasiye çok ciddi katkılar sunmuştur. Kişilerin can ve mal güvenliğinin sağlanması, Padişahın yetkilerinin sınırlandırılması, kurulan meclisler aracılığı ile halk iradesinin yönetime yansıtılması, sosyal ve ekonomik hayata ilişkin Avrupa ülkelerinden ithal edilen yasal düzenlemeler, yerel yönetimlerin Batı tarzı kurumlara dönüştürülme çabaları Tanzimat Dönemi reformlarının demokrasiye katkısını ortaya koymaktadır.

ABSTRACT

Turkey's democracy adventure is almost as old as the history of modernization. Because the institutions and rules needed by democracy emerged with modernism. Therefore, it is possible to take the first examples of the democracy process back to the Tulip Era. However, the period in which the institutions and rules that will contribute to the development of democracy are embodied in the Tanzimat Period, in which the modernization move intensified. Democracy is defined as a regime that is based on popular sovereignty, based on the rule of law, considers everyone as a citizen without making any religious or ethnic discrimination among citizens, is organized according to the principle of division of powers, and powers are shared between central and local actors. In this sense, the reforms made in the Tanzimat Period took the lead in shaping the institutions and legal regulations needed by democracy, which would find its meaning in the Republican Period. The principals in the Tanzimat Edict and Islahat Edict and legal arrangements, assemblies formed in order to put the principles into effect have made very serious contributions to democracy. Ensuring the safety of people's life and property, the limitation of the Sultan's powers, the reflection of the will of the people on the administration through the established assemblies, the legal regulations imported from European countries regarding social and economic life, the efforts to transform local governments into Western-style institutions reveal the contribution of the Tanzimat Reforms to democracy.

Atf/Citation: Uluç, A. V. ve Kaan, O. (2022). Hukuki ve Siyasi-İdari Açından Tanzimat Dönemi Gelişmelerinin Demokrasiye Katkısı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 3(1053-1065).

Sorumlu yazar/Corresponding author: A. Vahap ULUÇ, ulucvahap@yahoo.com

1. Giriş

Avrupa'da demokratik kurumların yerleşmesi evrimsel bir sürecin ürünüdür. Rönesans, Reform, Aydınlanma Hareketi, Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali bir yandan Avrupa'yı modernleştirmiş, diğer yandan da demokrasi için gerekli kurumların alt yapısını oluşturmuştur. Bir süre sonra da demokrasi Avrupa ülkelerinin hakim rejimi haline gelmiştir. Modernleşme kuramı, Batı'ya ait siyasal sistemin temel kurumsal ve biçimsel ilkeleri ile demokrasiyi özdeş kabul etmektedir. Bu özdeşleştirme batı dışı toplumlardaki değişim için bazı ön kabullere gerek duymaktadır. Buna göre, 1) Demokrasi, Batı'da bir dizi iktisadi ve kültürel evrimleşmenin sonucudur. 2) dolayısıyla, batılı olmayan toplumlarda “demokrasi”nin yerleşebilmesi için Batı'da olduğu gibi bir dizi iktisadi ve kültürel gelişmelerin olması gerekmektedir. Batı'nın dört yüz yıla sığdırdığı bu değişim sürecini batılı olmayan toplumlar çok daha az zaman diliminde gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Bunu yapacak olanlar da “modern devlet”in niteliklerini kavrayabilmiş toplumun “aydınlanmış” kesimleridir. Modernleşme kuramına göre, geleneksel toplumdan modern topluma geçiş aşamasında bu zorunludur. Geçiş gerçekleşinceye kadar da demokrasiyi askıya almak, otoriter düzenlere katlanmak gerekmektedir (Köker, 2003: 13-14). Böylece Batı dışı toplumlarda hem modernleşme hem de modernleşmenin beraberinde getirdiği demokratik kurumların gelişimi devlet eliyle olmuştur. Osmanlı Devleti'nin modernleşme süreci ile buna eşlik eden demokrasinin ihtiyaç duyduğu hukuki ve siyasi-idari reformlar da bu yolda biçimlenmiştir. Osmanlı Devleti 18. yüzyıla gelindiğinde yaşadığı toprak kayıplarının sebebinin teknik alanda Batı'ya göre dezavantajlı durumda olması ile yorumlanmış, onun için ilk başta sadece teknik alanda bir takım yeniliklere yönelmiştir. Ancak kısa bir süre sonra durumun bu kadar da basit olmadığını fark etmiş ve Lale Devri'nden itibaren bir yandan Avrupa karşısında kaybettiği güce tekrar kavuşmak diğer yandan da Avrupa ülkelerinin baskısı üzerine sosyal, ekonomik ve siyasi alanda bir takım reformlar gerçekleştirmiştir. Bu reform hareketlerinin en fazla yoğunlaştığı ve sistemin ciddi bir dönüşüm yaşadığı zaman dilimi, Tanzimat Dönemi olarak ifade edilen 1839 ile 1876 yılları arasındır.

Lale Devri'nden başlamak üzere yapılan reformlar ilk etapta Batı'nın baskısı ile olmuşsa da Tanzimat Dönemi'ne gelindiğinde modernleşmeye ilişkin değerleri içselleştirmiş bir bürokrat ve aydın sınıfı ortaya çıkmış ve reformlara bu grup öncülük etmiştir. Merkezi bir devlet teşkilatının olduğu bu dönemde yapılan reformlar padişahın yetkilerini sınırlamış, din farkı gözetmeksizin herkese aynı hukuk kuralları uygulanmaya başlanmış, birçok alan ile ilgili Avrupa'dan ithal edilen hukuki düzenlemeler getirilmiş, kurulan meclisler ile temsil sistemi gündeme gelmiş ve yerel yönetimler teşkilatı oluşturulmuştur. Bütün bunlar demokrasinin ihtiyaç duyduğu reformlar olarak değerlendirilebilir.

Kuşkusuz Tanzimat Dönemi'nde yapılan reformların amacı demokratik bir sistemin temelini oluşturmaktan ziyade modern bir devletin temelini atmaktır. Ancak Tanzimat süreci, zamanla demokrasiyi ve onda içkin değer ve kuralları sahiplenen bir zümrenin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Modernleşme adına yapılan reformlar demokrasinin ihtiyaç duyduğu hukuki, siyasi ve idari kurumların ilk örneklerini ortaya çıkarmış, bu kurumlar Cumhuriyet Dönemi'nde geliştirilerek demokrasiye geçişi kolaylaştırmıştır. Dolayısıyla, Tanzimat insan hakları, hukuk devleti ve demokrasi mücadelesinin başlangıcı kabul edilmektedir (Akşin, 2012: 31). Bu çalışmanın amacı Tanzimat Dönemi reformlarını demokratikleşme açısından ele almaktır. Demokratik bir rejimin varlığı için bir takım sosyal, ekonomik ve siyasi-hukuki koşullar gereklidir. Bu çalışmada da Tanzimat Dönemi reformlarının demokrasiye katkısı hukuki ve siyasi-idari reformlar ile sınırlandırılmıştır. Bilim literatüründe Tanzimat Dönemi çok farklı boyutları ile ele alınmış olmakla beraber Tanzimat-demokrasi ilişkisini ele alan çok fazla çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma, böylece, Tanzimat ile demokrasi ilişkisine dair bütünlüklü değerlendirmeler içermektedir.

2. Demokrasi

Demokrasi, çok eski bir yönetim biçimidir. İlk defa Eski Yunan'da uygulanan demokrasi, dünden bugüne ciddi değişiklikler yaşamıştır. İlk uygulama örneğinde halk doğrudan yönetime katılmaktaydı. İkincisi bu dönemde köleci bir düzen vardı. Köleler çalışırken efendiler agoralarda sitenin sorunları ile ilgilenme olanağı buldular. Bu dönemde kadınlar yurttaş kabul edilmediği gibi demokrasi daha çok “eşitlik” kavramı üzerinden tanımlanmıştır. Modern zamanlar ile birlikte kölelik demokrasiye aykırı bir uygulama haline geldiği gibi kadınlar da yurttaş kabul edilmiş ve eşitliğin yanında liberalizme ait “özgürlük” de demokrasinin temel kriteri haline gelmiştir. Ayrıca demokrasi doğrudan bir yönetim olmaktan çıkıp temsili bir yönetim niteliği kazanmıştır.

2.1. Demokrasi Kavramı

“Halk tarafından yönetim” anlamında “demos” ve “kratos” sözcüklerinin terkiinden oluşan demokraside “demos” tarafından yönetim, monarşi ile aristokrasi yönetimine zıtlık oluşturmakta olup kökleri ve ilk

uygulama örnekleri Antik Yunan'a dayanmaktadır. Bununla birlikte, demokrasi kavramının modern dönemdeki kullanımı ile Antik Yunan'daki kullanımı arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Demokrasi kavramı, çok farklı siyasi çevreler tarafından sahiplenildiği ve farklı şekillerde yorumlandığı için içeriği hala tartışılmalıdır. Bir kere "halk yönetimi"ne verilen anlam farklı tarihsel bağlamlarda ve farklı toplumsal-ekonomik koşullarda değişik biçimler almaktadır. Antik Yunan'da "demos" sayıca çoğunluğu oluşturan halkın sadece küçük bir azınlığına denk gelmekteydi (Barry, 2003: 323). Kadınlar, köleler ve yabancılar hür yurttaşlar kabul edilen "demos"un dışında yer almaktaydı. Antik Yunan'da uygulanan demokrasi günümüz demokrasısından farklı bir uygulama alanına sahipti. Eski Yunan'da uygulanan demokrasi, tanımına uygun bir şekilde halkın fiili olarak yönetimde yer aldığı "doğrudan demokrasi" biçimiydi. Gerçekten de Atina demokrasisinde halk, meclisin düzenli toplantılarına katılmakla kalmıyor kamu görevi ve karar alma sorumluluğunu da üstleniyordu. Yılda en az 40 defa toplanan meclisler, bütün halkın katılımı ile kararların alındığı bir platformdu (Erdoğan, 2010: 238). Bununla birlikte, günümüz demokrasi idealleri ile bütünüyle tezatlık oluşturacak şekilde Yunan demokrasisi, bir bakıma "köleci bir demokrasi"dir. Köleler günümüz teknolojisinin yaptığı işi yerine getirerek özgür vatandaşların sitenin yönetim işleri ile ilgilenebilmelerinin olanağını oluşturmuştur.

İlk defa Antik Yunan'da uygulanan demokrasi, zaman içinde bozulmalar yaşamış ve uygulama alanından kalkmıştır. Roma İmparatorluğu'nda bazı dönemlerde demokrasiye yaklaşılmış ise de demokrasinin tekrar gündeme gelmesi için 19. yüzyılı beklemek gerekecektir. 19. yüzyıl, modernleşmenin Avrupa'da hakim sosyal, ekonomik ve siyasi bir paradigma haline geldiği zamanı ifade etmektedir. Dolayısıyla, demokrasi, modernleşme ile iç içe olan bir yönetimdir. Çünkü modernleşme için gerekli koşullar, demokrasinin varlık sebebini oluşturmaktadır. Ortaçağ'ın sonlarına doğru Reform ve Rönesans gibi hareketlerle alt yapısı oluşmaya başlayan, yirminci yüzyılın başında tekrar uygulama alanı bulan demokrasi Aydınlanma Çağı, Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali gibi bir dizi zihinsel, ekonomik ve siyasal gelişmelerle uygulanabilir hale gelmiştir (Tazegül, 2005: 36-40). Bu gelişmeler hem demokrasinin 2300 yıl sonra tekrar uygulanabilmesinin zeminini oluşturmuş hem de Antik Yunan'daki uygulamadan daha farklı bir anlam kazanmasını sağlamıştır. Antik Yunan'da bir sitede halkın kendi kendini doğrudan yönetmesi mümkün olabiliyordu. Ancak geniş coğrafyalarda yaşayan milyonlara hükmeden yönetimlerde halkın doğrudan yönetime katılımı pek mümkün olmadığı için doğrudan demokrasi yerini temsili demokrasiye bırakmıştır. Bu temsili yönetimlerde de eşitlik, özgürlük ve kardeşlik düşüncesi hakim olmuştur.

Demokrasinin bir olgudan çok bir düşünce olması tek ve açık bir anlamının olmasını zorlaştırmaktadır (Arblaster, 1999: 14). Bundan dolayı demokrasinin üzerinde uzlaşmış bir tanımı yoktur ve mevcut tanımlar üzerinde yürütülen tartışmalar devam etmektedir (Sartori, 1996: 4). Günümüz modern demokrasi kavramı normatif bir anlam içerdiği için her türlü çözümü içinde barındıran sihirli bir kutu gibi görülmektedir. Onun için modern anlamda demokrasi, değişen toplum koşullarına ilişkin sorunlara cevap verebilen ve sorunların üstesinden gelebilme konusunda yeni çözümler üretmek, değişen koşullara ayak uydurmak zorunda olan bir yönetim biçiminde düşünülmektedir (Arslan, 2013: 5). M.Ö. V. yüzyılda yazılmış "Herodot Tarihi"nde demokrasi, herkesin yasalar karşısında eşit muameleye tabi tutulduğu, iktidardakilerin sorumluluk duygusu ile hareket ettiği, halkın iktidarına dayanan bir yönetim olarak tanımlanmıştır (Herodotos, 2012: 54). Demokrasi, günümüzde de klasik anlamıyla aynı çerçevede tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, Abraham Lincoln'un demokrasinin "halkın halk tarafından halk için yönetimidir" tanımlaması halk egemenliği ilkesine göndermede bulunmaktadır (Touraine, 1997: 37). Demokrasi, ideal anlamıyla halkın kendi kendisini yönetmesi ise de pratikte çoğunluğun yönetimine dayanmaktadır.

2.2. Demokrasinin Hukuki ve Siyasi-İdari Temel İlkeleri

Demokrasinin ne olduğu konusu üzerinde yürütülen tartışmalar ne tür tartışmaları içinde barındırıyor olursa olsun demokrasi, son kertede, halkın egemenliğine dayanan bir rejimdir. Demokrasilerde halk, ulus kimliğine ulaşmış topluluktur. Dolayısıyla demokrasideki halkın "millet" olma kimliği de önemlidir: "Demokrasi için gerekli olan siyasi insicam, 'millet' olarak kabul edilen insanlar olmadıkça gerçekleştirilemez" (Nodia, 1998:106).

Halk ya da ulus kimliği kazanmış millet, bu egemenliği siyasal partiler aracılığı ile belirli aralıklarla seçtiği temsilcileri yolu ile kullanır. Demokratik sistemlerde siyasi iktidarı kimlerin üsteleneceğine ve yasaların ne şekilde düzenleneceğine karar veren halkın kendisidir. Halk hem kural koyar, hem iktidarı belirler hem de yönetim sürecine aktif bir şekilde katılır. Demokrasi halka dayanan bir rejim olmakla beraber, günümüz gelişmiş demokrasilerde yönetilenler iktidar sahibi halkın vicdanına da terk edilmemektedir. Çünkü son tahlilde, iktidarın sahibi halkın kendisi de keyfiliğe kaçabilir. Onun için demokrasi aynı zamanda hukuk devleti olarak kurgulanmıştır. Hukuk devleti, iktidarın eylem ve işlemlerine yasallık kazandırmanın yanında

temel haklar gibi evrensel değerlere bağlılık ile siyasal sistemin hukukla teçhizatlanmasını ve devletin hukuk kurallarıyla sınırlandırılmasını anlatır (Çaha, 2012: 239-240).

Demokrasi hukuksal açıdan halkın iktidarına dayanan bir rejim olsa da pratikte iktidarı kullananlar halkın çoğunluğu olmaktadır. Dolayısıyla, demokrasi çoğunluğun karar alma süreçlerinde söz sahibi olduğu bir yönetimdir (Haywood, 2011: 102). Ancak çoğunluğun iktidarı kamusal alana ait ortak yararı gerçekleştirmeye yönelik kararlar almakla sınırlıdır. Dolayısıyla, kişinin dini inancı, ideolojisi, siyasal anlayışı, yaşam tarzı gibi özel alana ilişkin konular iktidarın tasarruf alanının dışındadır. Yanı sıra azınlık hakları da çoğunluğun iktidarının tasarruf alanının dışındadır.

Bir yönetimin demokratik bir nitelik taşıması asgari bazı koşulları gerektirmektedir. Kuvvetler ayrılığı ilkesi; periyodik olarak, makul süreler içinde, seçimlerin yapılması; seçimlerde rekabet edecek en az iki partinin varlığı; iktidarın muhalefetin haklarına riayet etmesi; vatandaşların kişisel hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması; özel mülkiyet hakkının garanti altına alınması; sosyal devlet sorumluluğunun yerine getirilmesi; katılımcılığa olanak sağlanması ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesi demokrasinin belli başlı koşullarını oluşturmaktadır (Arslan, 2013: 10-13). Bütün bu koşullar demokrasinin hukuksal ve idari boyutunun insan merkezli yapılanmasına ilişkindir. Buradan hareketle demokrasi hukuksal açıdan hukuk devleti ve idari açıdan da adem-i merkezizetçi bir anlayışı temsil eder.

Mayo, demokrasinin sahip olması gereken dört temel siyasi ve hukuki boyuttan bahsetmektedir. Buna göre, demokrasiyi diğer yönetim biçimlerinden ayıran ilk boyut, siyasi iktidarın denetlenmesi; ikincisi, siyasi eşitlik; üçüncüsü, siyasal özgürlük; dördüncüsü de iktidarın çoğunluk tarafından belirlenmesidir (Mayo, 1964: 30-32). Başka bir ifade ile, demokratik bir sistem tüm yurttaşların katılımını, çoğunluk yönetiminin azınlık haklarına saygı duyacak şekilde kurulmasını, kişiye ait temel hak ve özgürlüklerin korunmasını ve tüm toplum üyelerine fırsat eşitliğinin temin edilmesini gerektirmektedir (Çam, 1995: 388).

Vatandaşların yarışmacı seçimlere katılması demokratik siyasetin en belirleyici özelliğidir. Siyasi iktidarın denetlenmesi rekabete dayanan seçimler ile mümkün olmaktadır (Powell, 1990: 17). Ancak seçim tek başına sistemi demokratikleştirmez. Seçim kadar önemli bir diğer unsur seçimin yapıldığı koşullardır. Bugün neredeyse otoriter bütün düzenlerde, iktidarı meşrulaştırmak adına, seçimler yapılmaktadır. Bundan dolayı, seçimlerin tabii olduğu kuralların niteliği çok önemlidir. Çağdaş demokrasilerde seçimin yanında seçim pratiğinin taşıması gereken temel koşullar vardır. Buna göre, adil ve şeffaf seçimler, seçime birden fazla siyasi aktörün katılması, düşünce ve ifade özgürlüğü için gerekli ortam demokratik rejimin vazgeçilmez unsurlarıdır (Ateş, 2015: 170).

Demokrasilerde siyasal iktidarı ve devletin temel kurumlarının kontrolünü ele geçirmek isteyen siyasal partiler geniş toplumsal kesimlerin desteğini almak için seçim zamanlarında rekabete geçerler. Demokratik sistemlerde, siyasi iktidar devletin gücünün uygun kullanımı konusunda farklı grupların ortaya çıkmasını, örgütlenmesini, kendini ifade etmesini ve iktidara gelmesini engelleyemez (Marquez, 2019: 16). Düzenli aralıklarla yapılan seçimler iktidarın denetlenmesinde bir araç olduğu gibi demokratik kurum ve kuralların anayasal güvence altına alınması da iktidarı denetleyici bir işlevi yerine getirir. Demokrasiler bu anlamda, hukukun herkes için bağlayıcı olmasının güvencesi olan hukukun üstünlüğü ilkesi gereğince çoğunluğun azınlık üzerindeki baskısını bağımsız yargı organları aracılığı ile dengeler. Demokrasinin temel ilkesi olan temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması da bu organlar aracılığı ile olmaktadır (Türköne, 2010: 201).

Çağdaş demokrasilerde merkezi idare sahip olduğu yetkilerin bir kısmını yerel aktörler ile paylaşarak gücün farklı kurumlar arasında dağılımını sağlamıştır. Demokrasilerde gücün bu şekilde dağıtılması siyasal sistemlerin otoriterleşmesinde etkili olan gücün tek bir elde temerküz etmesinin önüne geçmek anlamına gelmektedir. Avrupa'da mutlak monarşinin hüküm sürdüğü 16. ve 17. yüzyıllarda dahi özerk yapılarını koruyabilmiş kentler (Mardin, 2003: 11-13) süreç içinde merkezi yönetimlerin demokratik kimlik kazanmasında etkili olmuştur. Kentlerin demokrasiye yaptıkları bu katkıdan dolayı yerel yönetimler demokrasinin beşiği kabul edilmektedir. Onun için, yerel yönetimlerin gelişmesi ile merkezi yönetimin gücü arasında ters bir orantının olduğu düşünülür (Güler, 1999: 56; Görmez, 1997: 65). Demokrasinin yerleşmesinde belirleyici kabul edilen bu özelliğinden dolayı, yerel özerkliğe dayanan yönetsel yerinden yönetim, merkezi idarenin gücünü dengelemek adına liberal çevrelerin üzerinde durduğu bir çözüm olmuştur (Keleş ve Yavuz, 1983: 6). Nitekim, bir siyasal rejimde bireylerin, grupların, yerel toplulukların ve coğrafyaların elindeki yetkiler ne kadar çok ise söz konusu rejim o kadar çok demokratik demektir.

Demokrasi eşitliğe dayanan bir rejimdir. Eşitlik ilkesi, önemli yönleri açısından aynı olan şeylere eşit muamelede bulunmaktır. Bu anlamda eşitlik, bir grubun üyelerine bir kararda her bakımdan aynı muamelede bulunmaktır (Erdoğan, 2010: 249). Demokrasinin eşitlikten anladığı şey siyasi ve hukuki eşitliktir. Siyasi eşitlik gereği yurttaş olma şartına haiz herkes seçme ve seçilme hakkına sahiptir. Hukuki eşitlik gereği de düşük statülü kişiler ile yüksek statülü kişiler, sivililer ile devlet görevlileri aynı kurallara tabidir (Yılmaz,

1999: 67). Demokrasinin meşruluğu karar alma sürecinin herkese açık olmasında anlam bulmaktadır. Bu tespit demokrasinin siyasi eşitliğe bağlı olmayı gerektirdiğini anlatır. Ancak yöneten yönetilen ilişkisi zorunlu bir şekilde eşitsizliği barındırdığından, burada kastedilen eşitlik mutlak sosyal ya da ekonomik eşitlik değil bireyi temel haklardan mahrum bırakmama anlamında ırk ya da sınıf ayrımı yapmamaktır (Barry, 2003: 323).

Demokrasi, konut dokunulmazlığı, seyahat ve haberleşme özgürlüğü gibi konularda keyfi tutuklama ve hapsetmeye karşı kişiyi korumayı ve güvenliğini temin etmeyi hedefler. Demokrasi aynı zamanda serbest rekabet, mülkiyet hakkı, teşebbüs hürriyeti gibi ekonomi alanında da özgürlükleri savunur. Kendini ifade etmenin yolu olan basın, konuşma, örgütlenme özgürlüğü de demokrasiye ait haklar içinde yer alır. Son tahlilde, demokrasi birden fazla muhalif grubun rekabetine dayanır. Bunun için de muhalefetin alternatif politikalar üretme özgürlüğü vardır (Carr; Bernstein and Murphy, 1974: 478; Turan, 1986: 16).

Demokraside iktidar, halkın çoğunluğu tarafından belirleniyorsa da bu azınlığın göz ardı edileceği anlamına gelmemektedir. Çağdaş demokrasi, azınlıkların da haklarının güvence altına alındığı bir rejim olarak düşünülmektedir. Aksi takdirde, çoğunluğun iradesi bütün toplumsal kesimler üzerinde sınırsız bir iktidara dönüştürülürse çoğunluğun egemenliği azınlık üzerinde bir zorbalığa dönüşebilir. Böylece demokrasi bir “çoğunluk zorbalığı” ya da “seçimli zorbalık” düzenine dönüşecektir (Sartori, 1996: 145). Dolayısıyla demokrasilerde siyasal iktidar çoğunluk tarafından belirlense de çoğunluğun iktidarının da bir sınırı vardır. Bu iktidarın üzerinde ahlaki açıdan insanlık ve adalet; siyasal açıdan ise kazanılmış haklar bulunmaktadır (Touraine, 1997: 127).

3. Tanzimat ve Demokrasi

Osmanlı Devleti’nde Batı tarzı kurumların siyasal sistemin işleyişinde belirleyici olmaya başlaması Tanzimat Dönemi’ne denk gelir. Dolayısıyla Osmanlı’da modernleşme denilince ilk etapta akla Tanzimat Dönemi gelir. Bu dönemde modernleşme adına atılan adımlar doğrudan ya da dolaylı olarak demokratik bir sistemin de zeminini hazırlamıştır. Bu bağlamda Tanzimat Dönemi’nde hukuki ve siyasi-idari alanda yapılan reformlar demokratik kurumların ortaya çıkması açısından önemlidir. Ancak Osmanlı Devleti’nde demokrasiye katkıda bulunacak reform çabalarını Tanzimat öncesinden başlatmak gerekir.

3.1. Tanzimat Dönemi Öncesi Demokrasi Yönündeki Gelişmeler

Osmanlı Devleti’nin, 17. yüzyılın sonlarında başlayan askeri yenilgi ve toprak kayıplarına rağmen uzun zaman Batı karşısındaki konumunu belirleyen, cihan imparatorluğu olduğu düşüncesinin yarattığı gurur ve üstünlük duygusu olmuştur. Onun için, ilk etapta yaşanan toprak kayıpları Batı’nın her yönü ile üstün olma pozisyonu ile değil, sadece askeri teknik açıdan sahip olduğu güç ile değerlendirilmiştir. Bundan dolayı, Osmanlı’da ilk yenileşme çabaları askeri-teknik alanda olmuştur (Köker, 2003: 125). Zaman içinde Osmanlı, eksikliğin sadece askeri-teknik alan ile sınırlı olmadığını fark etmiş ve reformlar diğer alanlara da yönelmiştir. Nitekim 19. yüzyıla gelindiğinde teknik alan ile sınırlı başlayan reformlar Batı’yı model olarak hukuki, siyasi, kültürel ve idari alanları da içine alacak şekilde genişletilmiştir (Karpuz, 2013: 15).

Osmanlı Devleti’nde Avrupalı tarzda ilk yenilenme hareketi III. Ahmet dönemi olarak bilinen Lale Devri ile başlatılır (Yalçınkaya, 2002: 764). Ancak 1800’li yılların başlarına kadar bilinçli ve planlı bir modernleşme girişimine rastlanmamıştır. Onun için, planlı anlamda ilk modernleşme hamlesi - saltanatı Fransız İhtilali yıllarına denk gelen - III. Selim ile başlatılır (Kaçmazoğlu, 2013: 67). III. Selim ile birlikte, Batı devletlerinin üstünlüğü kabul edilmiş ve kurumların modernizasyonu yönünde adımlar atılmıştır. Bu dönemde yapılan reformlar daha ziyade askeri ve mali alanlarda yoğunlaşmış olmakla beraber mülki idari alanda da bazı yeniliklere gidilmiştir. Memurların liyakata göre belirlenmesine olanak sağlayacak çalışmalar yapılmış, devlet 28 eyalete ayrılarak idari yapılanma reformize edilmiştir. Çıkarılan “Derbeyan-ı Nizam-ı Hal ve Vüzera-yı Nizam ve Mirmiran-ı Kiram” kanunu ile vezir ve eyalet paşalarının liyakata uygun atanmasının usulü getirilmiştir. Yanı sıra, benzer düzenlemeler kadıların atanması için yapılmıştır (Özcan, 2002: 1112-1118). Bu tür düzenlemeler, devleti modernleştirme çabaları olarak düşünülse de bütün ilişkileri hukuk tarafından tanımlanmış demokrasi için de gerekli düzenlemelerdir.

Tanzimat öncesi demokrasi açısından ortaya çıkan en önemli gelişmelerden bir tanesi II. Mahmut ile ayanlar arasında imzalanmış olan Sened-i İttifak’tır. Sened-i İttifak ile ayanların statüleri resmîyet kazanmıştır. Magna Carta’ya benzetilen bu antlaşma padişahın yetkilerinin sınırlandırılması bağlamında önemli bir belgedir. Şart’a göre sadrazam keyfi uygulamaların içine girmeyecek; suç işlenmesi durumunda soruşturma yapılmadan ceza verilmeyecekti (Tanör, 2021: 46-47). II. Mahmut’un iktidarını sağlamlaştırması üzerine daha mürekkebi kurumadan, bir yıl sonra rafa kaldırılan Sened-i İttifak’ta vurgulanan vergi adaleti ve vergilerin danışılarak belirlenmesi prensibi tarihteki demokratik devrimlerin en önemli motivasyon

kaynağıdır (Akşin, 2012: 26). Dolayısıyla, bu belge, demokrasiye gidilen yolda sembolik de olsa önemli bir gelişme olarak kabul edilebilir.

Modernist kabul edilen II. Mahmut, başta eğitim olmak üzere ekonomi, devlet yönetimi, ordu ve toplum yaşamında gerçekleşen, önceki dönemlere göre daha geniş ve daha etkili reformları hayata geçirmiştir. 1838'de halk ile hükümet arasındaki anlaşmazlıkların çözümü ve memurların yargılanması gibi konularla ilgilenen bir meclis kurulmuştur. Bu çerçevede, adalet işlerinden sorumlu Yargıtay ile Danıştay (adli ve idari yargı) yetkilerine haiz "Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye" ismiyle bir meclis oluşturulmuştur. İlan edilecek Tanzimat Fermanı'nın reformlarının gerçekleştirilmesi için nizamnameler ve kanunlar hazırlamaya yetkili Meclis-i Vala, yürürlükte kaldığı sürece bir reform meclisi gibi çalışmıştır (Yıldırım, 2006: 41-42). Merkezi-bürokratik sistem yeniden düzenlenmiş, Dar-ı Şuray-ı Askeri ve Dar-ı Şuray-ı Bab-ı Ali olmak üzere, sürekli danışma ve karar organları tesis edilmiştir. Sistemin modernizasyonunda atılan adımlardan bir diğeri de Kabine Sistemi'ne geçilmesi ve Bakanlıkların kurulmasıdır. Kul statüsünden çıkarılan memurlara hukuk dışı muamelenin olmayacağını hükme bağlayan bir ceza kanunu çıkarılmıştır. Eğitim alanında ilköğretim zorunlu hale getirilmiş, 1838'de askeri okullara öğrenci yetiştirmek üzere rüştiyeler açılmış, Avrupa'da eğitim almak üzere bir grup öğrenci 1827'de yurt dışına gönderilmiştir (Lewis, 1996: 99; Unat, 2020: 25-26). II. Mahmut döneminde hukuk alanında yapılan yenilikler devleti, hukuk devleti olma yönünde dönüştürmüştü, eğitim alanında yapılan yenilikler de demokraside için değerlerin toplumun elit sınıfı içinde kabul görmesinin yolunu açmıştır.

3.2. Tanzimat Döneminde Demokrasi Yönündeki Gelişmeler

Tanzimat, halka dayanmayan bir reform hareketidir, reformlara kitle desteği geniş değildi. Reformlar, başı çeken bürokratların gerekli görmesi ya da büyük devletlerin temsilcilerinin zorlaması üzerine kabul görmüştür. Ancak bu reformlar çerçevesinde Batı tarzı okullarda eğitim almış ve Batı'da eğitim görmüş kayda değer bir bürokrat ve aydın grubu oluşmuştur. Fransız Devrimi'nden etkilenen bu kişiler eşitlik, özgürlük, adalet hukuk, demokrasi ve milliyetçilik gibi kavramlarla tanıştılar. Bunlar Osmanlı aydınlarının öncülleri olarak kabul edilmektedir (Zürcher, 2005: 102-103; Unat, 2020: 31). Kısa bir süre sonra Batılı tarzda bir toplumu hayal eden çok sayıda bürokrat ve yazar çizer táfesi oluştu. Osmanlı'nın son dönemlerinde reformlara öncülük edenler ile Cumhuriyet Dönemi'nde reformları başlatanların öncülleri bunlardı.

Osmanlı'nın son dönemlerinde başlatılan sistemin modernizasyonu diyebileceğimiz bu reform süreci aynı zamanda demokrasinin ihtiyaç duyduğu kurumların ete kemiğe bürünmesi anlamına gelmektedir. Bu anlamda demokrasinin hazırlayıcısı hukuki, siyasi ve ekonomik kurumların yoğun bir şekilde sistem içerisinde yer bulduğu dönem Tanzimat Dönemi'dir. Tanzimat'ı, Tanzimat Fermanı ile karıştırmamak gerekir. Buna göre, Tanzimat Fermanı daha çok yönetim ilkelerine ayrılmış bir rehber ve haklar belgesi iken; Tanzimat idari, siyasi, diplomatik, ekonomik ve mali alanlara uzanan geniş bir uygulama tablosunu oluşturmaktadır (Tanör, 2021: 75). Tanzimat genel bir ifade ile keyfilikten hukukiliğe, kuldan yurttaşlığa ve emniyetsizlikten emniyete atılmış, geri dönüşü olmayan, bir adımdır.

3.2.1. Hukuk Alanındaki Reformlar

Osmanlı'da kanunlaştırma Tanzimat uygulamaları ile ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı Tanzimat hukuk devletine geçişi simgelemektedir. Zamanın koşullarının bir zorlaması olarak ortaya çıkan kanunlaştırma, çağdaşlaşma sürecinin en önemli göstergesi kabul edilmektedir. Osmanlı'da bir yandan modern toplumlara ait hukuk kuraları, diğer yandan da İslam şeriat hukukunun kaynaklarından sentezlenmiş çağdaş hukuki düzenlemeler ilk defa Tanzimat Dönemi'nde girişilen bir uygulama olmuştur. Bu anlamda İncalcık, Tanzimat Dönemi'ni Osmanlı Devleti'nin en önemli tarihsel dönemlerinden biri olarak ifade etmektedir. Ona göre, Tanzimat devletin sosyal, ekonomik ve siyasal alanda yeniden düzenlenerek Batı karşısında ilerletilmesi girişimidir (İncalcık, 2006: 13). Tanzimat, Osmanlı-Türk modernleşme tarihinde hukuk düzeninin temellerinin atıldığı dönem olarak kabul edilmektedir (Tahiroğlu, 1985: 601).

Tanzimat Dönemi'nin demokrasiye katkıda bulunacak önemli gelişmesi 3 Kasım 1839 tarihinde hem dış baskı hem de modernleşme düşüncesini benimsemiş Osmanlı bürokrat sınıfının isteği üzerine sultanın hükümetinin Avrupa'lı güçlere Mısır Paşası kadar modern ve liberal bir sistem kurabileceğini göstermek amacı ile ilan edilmiş olan Tanzimat Fermanı'dır (Lewis, 1996: 107). Mahkemelerin bağımsız hale geldiği, mahkeme kararı olmaksızın kimsenin cezalandırılmayacağını ve bütün vatandaşların hukuk önünde eşit kabul edildiği Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti çatısı altında yaşayan milletlerin ayrılma istekleri üzerine dağılma tehlikesi yaşayan toplulukları, yenilikler çerçevesinde bir arada tutacak hukuki güvence temeline dayalı merkezi gücün yeniden inşa edilmesini amaçlamıştır (Tanör, 2021 88-89).

Tanzimat Fermanı, haklar konusunda üç şey söylemektedir. Hükümdar yayınladığı bu bildiri ile birincisi, iktidar yetkilerinin kısıtlanmasını kabul etmiş olmaktadır. İkincisi, ahalinin can ve mal güvenliğini kendi koruyuculuğundan alıp kanunların güvencesine bırakmaktaydı. Üçüncüsü de, hükümet yönetiminin kendi iradesine göre değil, mevadd-ı esasiye ilkelerine uygun yapılacak yasalara göre düzenleneceğini kabul etmiş oluyordu (Berkes, 2008: 214). Tanzimat Fermanı, temel hak ve özgürlüklere hukuki güvence getirdiği; hükümlerin ve ilkelerin uygulanmasını, varlığını ve gücünü fermanında yer alan Meclis-i Valay-ı Ahkam-ı Adliye (Adalet İşleri Yüksek Meclisi) adıyla bir meclise verdiği için anayasal bir metin olarak değerlendirilmiştir (Seyitdanlıoğlu, 2006: 259).

Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nde hukuki ve siyasi etkileri bakımından çok önemli değişimin ifadedir. Tanzimat Fermanı'nın girişinde şeriata bağlı kalınacağı ifade edilse de Sultan Abdülmecid, bu fermanında yer alan ilkelere ve bu ferman bağlamında çıkarılacak yasalara uyacağına yemin etmekle egemenliğin kaynağının Tanrı'ya ait olduğu yönündeki yönetimin temel felsefesinden vazgeçtiğini ve laik bir yönetim anlayışını kabul ettiğini deklare etmiş olmaktadır. İyi bir yönetimin tesisi için yeni yasal düzenlemelere ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiş ve bu yasaların bağlı olacağı ilkeler vurgulanmıştır. Bu temel ilkeler, Müslüman ve gayrimüslim ayırımı gözetmeksizin tüm Osmanlı tebaasının can, mal, ırz ve namus güvenliğini güven altına almayı içermektedir. Yanı sıra yasalara aykırı davrananlar için yeni bir ceza yasası hazırlanacak ve kişilerin statü ve rütbelere bakılmaksızın suçlu görülenler cezalandırılacaktır. Müsadere yasaklanmakta ve mülkiyet güvence altına alınmaktadır (Ateş, 2014: 331; Tanör, 2021: 86). Ferman'da can, mal ve namus güvenliğinin yasal güvence altına alınması ve yasa dışı cezalandırmanın olmayacağını beyanı "kanunsuz suç ve ceza olmaz" prensibinin kabul edildiği anlamına gelmektedir.

Tanör, Tanzimat Fermanı ile 1789 "Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi" arasında benzerlikler kurar: "Can güvenliği ve dokunulmazlığı, yasadışı nedenlerle suçlanmama, cezalandırılmama vb. Öte yandan mülkiyet güvenceleri, vergileme (adalet, eşitlik, harcamada denetim) ve eşitlik ilkeleri açısından da benzerlikler vardır" (Tanör, 2021: 90). Bu Ferman, hem hukuk devleti olma hem de demokratik ilkelerin devlet yönetiminde yer bulması konusunda ilk ve temel adımları içermektedir. Ferman, bu anlamda, Kanun-i Esasi ile başlayan anayasal süreç için önemli bir kazanım sağlamıştır (Tahiroğlu, 1985: 588).

Tanzimat Fermanı'nın devamı niteliğinde 1856 yılında Islahat Fermanı imzalanmıştır. Islahat Fermanı Kırım Savaşı sonrası toplanacak Paris Barış Konferansı'nda Ruslar'ın Osmanlı ülkesindeki Ortodoks halklara ilişkin ortaya atacağı taleplere karşı İngiltere ve Fransa gibi güçlerin desteğini almak üzere hazırlanmış olup daha ziyade gayrimüslim topluluğa ilişkin hakların düzenlenmesi belgesidir (İnalçık, 2016:272). Islahat Fermanı, temsil hakkı, kendi okullarını açma, ekonomik yükümlülük, mülk dokunulmazlığı, devlet kurumlarında memur olma hakkı, ibadethaneler ile ilgili sağlanan kolaylıklar gibi düzenlemelerle Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında eşitliği sağlamaya çalışmakla, tüm toplumu eşit vatandaş olarak gören anayasal bir belge olma özelliği göstermektedir (Gümüş, 2008: 230).

Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'nın hükümlerini bir yandan teyit etmekteydi, diğer yandan bunları genişletmekte ve onlara açıklık getirmekteydi. Ferman, herhangi bir ayırım gözetmeksizin tüm Osmanlı ahalisine kamu hizmetlerinden eşit yararlanma ve kamu görevlerine gelebilme hakkını getirmekteydi. Karma mahkemelerde şahitlik yapma konusunda eşitlik ilkesi kabul edilmekteydi. Gayrimüslimlerin yerel meclislere üye olmaları konusunda mevcut olan engelleyici hükümler kaldırılmaktaydı, Osmanlı devlet sınırları içerisinde yabancı uyrukluların mülk edinmeleri mümkün olabilecekti (Unat, 2020: 28-29).

Tanzimat Fermanı ile Islahat Fermanı bünyesinde alınmış kararların bir bakıma somutlaşmış halini ifade edecek şekilde çok sayıda hukuki düzenleme yapılmıştır. Fransa'dan kısmen tercüme edilerek alınan Ceza Kanunu, bütün eksikliklerine rağmen, dönemin modern hakları bakımından önemli bir düzenleme olarak kabul edilmektedir. Gittikçe yaygınlaşan rüşvet, insanların mallarına el koyma, keyfi bir şekilde sürgüne gönderme gibi hukuksuzluklar yaşanmıştır. Memurların görevleri ile ilgili işledikleri söz konusu suçlara çeşitli cezalar öngörülüş ve bu kanun kapsamında hukuksuz işlemlere devam eden çok sayıda düşük ve yüksek rütbeli memur yargılanmış ve cezalandırılmıştır (Karal, t.y.: 174).

Tanzimat Fermanı'nda taahhüt edilen hukuki düzenlemeleri yapmak üzere Divan-ı Hümayun'un eski işlevini yerine getirmek ve bir bakıma yasama meclisi oluşturmak adına 1840 yılında ceza ve vakıf hukuku olmak üzere farklı alanlarda çok sayıda kanun hazırlayan - II. Mahmut tarafından kurulmuş - Meclis-i Valay-ı Ahkam-ı Adliye'nin üye sayısı gerektiği kadar arttırılacak, her üyenin kendi görüşlerini çekinmeden ifade etmesi garanti altına alınacaktır. Bu kurulun almış olduğu kararlara devlet görevlileri de uyacak. Bu konuda aksi davranan kişi kim olursa olsun cezalandırılacaktır (Okandan, 1968: 70-71).

1847 yılında eşit sayıda Avrupalı ve Osmanlı yargıçları ile İslam uygulamasından ziyade Avrupa'daki yargılamaları esas alan karma ve ceza mahkemeleri kuruldu. Dışardan Avrupa'nın baskısı, içerden ise yenilik yanlısı çevrelerin istekleri sonucu 1868 yılında Meclis-i Valay-ı Ahkam-ı Adliye, Divan-ı Ahkam-ı Adliye (Yargıtay) ve Şuray-ı Devlet (Danıştay) gibi hukuk alanında çok önemli iki kuruma dönüştürüldü.

Divan-Ahkam-ı Adliye yüksek bir adli yargı organı iken, Şuray-ı Devlet bir bakıma yasama ve yüksek idari yargı mercii özelliği taşımaktadır. Böylelikle, demokrasideki kuvvetler ayrılığı ilkesine uygun bir şekilde, yasama ve yargı birbirinden ayrılmış oldu. 1876'da Meclis-i Umumi açılıncaya kadar, Osmanlı'da yapılan hukuki düzenlemelerin büyük çoğunluğu bu iki meclis tarafından hazırlanmıştır (Cin, 1992: 16; Lewis, 1996: 114).

Osmanlı tüccarları ile Osmanlı ahali arasında cereyan eden sorunları çözmek için 19. yüzyılın başlarında karma ticaret heyetleri uygulamasına geçilmiştir. Bunlar 1840 yılında resmileştirilerek Ticaret Meclisi adını aldılar. 1847'de Müslüman, yabancı ve Müslüman olmayan kişilerden oluşturulmuş karma mahkemeler halini aldı. Avrupa ticaret uygulamalarına göre çalışan bu mahkemeler için bir ticaret kanunu yapıldı. Bu kanunla ticaret mahkemeleri Ticaret Bakanlığı'na bağlandı. Bu ticaret mahkemeleri, şeyhülislamlık kurumunun yargılama alanı dışında kurulan ilk mahkemeler olma özelliği taşımaktadır (Berkes, 2008: 222). Tanzimat Dönemi'nde modern anlamda standart hukuki bir uygulama getiren ve hukukun laikliğe doğru evrilmesinde asıl atılmış adım sayılabilecek gelişme 1858 tarihli "Arazi Kanunnamesi"dir. Kanun mülkiyet ve miras konusunda dikkate değer laik hükümler getirmiştir (Ortaylı, 2003: 183). Ticaret Mahkeme Usulü Kanunu 1861'de, Deniz Ticaret Kanunu da 1863 yılında çıkarıldı. Bu mahkemeler şeriat muhakeme usulünden ayrılmamın ilk örneklerini oluşturur. Böylece Tanzimat ile beraber ekonomi alanında laik bir hukukun temeli atılmaya başlandı (Berkes, 2008: 222).

Hukuk alanında on dokuzuncu yüzyılın belki de en önemli gelişmesi medeni hukuk alanında hazırlanan Mecelle'dir. Mecelle-i Ahkam-ı Adliye olarak bilinen bu düzenleme İslam-Hanefi fikhına dayanmakla beraber fasılların düzenlenişi kurul üyelerinin Batı hukukunun üstünlüğünü kabul ettiklerini göstermektedir. Aile hukuku ile kişi hukukuna ilişkin konuların bu eserde yer almamış olması da şeriat hukuku yanlılarının modern dünya düzenine göre oluşmuş hukuk kurallarını kabul ettiklerini göstermektedir (Ortaylı, 2003: 181). Tanzimat devrinin Batılı anlamda kurulan yeni müesseseleri bir "kodifikasyon"a girişmişlerdir. İdarede "hukukilik" prensibinin yerleşmesinde kodifikasyon çalışmaları önemli rol oynamıştır. Yüzyılın sonuna gelindiğinde ortaya çıkan yapı Weber tarzı hukuki-rasyonel yapıya çok yaklaşmıştır (Çalık, 1989: 14). Batı örnek alınarak İslam Hukuku'nun yanında modern hukukun da uygulanması hukuk birliğini bozmuştur. Bununla birlikte Tanzimat Dönemi'nde yapılan bu reformlar demokrasinin temel prensiplerinden birini oluşturan "Hukuk Devleti" olma yönünde atılmış önemli adımlardır. Bunun da ötesinde bu dönemde atılan söz konusu adımlar bugünkü hukuk düzeninin temelini oluşturmuştur. Bu dönemde yapılan reformlar sadece kurumsal alanla kalmamış, bir zihniyet dönüşümünü de beraberinde getirmiştir (Unat, 2020: 31).

3.2.2. Siyasi ve İdari Alandaki Reformlar

Babialı'de görev yapanlar keyfi bir şekilde padişahın hışmına uğruyor, yerine göre iş katledilmeye kadar gidiyordu. Tanzimat ile beraber bu tür uygulamalar yerini yasal temele dayanan bir suç/ceza ilişkisine bırakmıştır. Keyfi uygulama ve cezalandırma sistemi yerine yasalara bağlı, hükmünü yasalardan alan bir yönetim oluşturulmaya başlanmıştır. Bu gelişme ileride meşruti bir yönetime yol açacaktır. Yasaların sınırladığı alan içinde yetki ve haklara sahip yönetim anlayışı memur statüsüne ulaşma ya da bürokratlaşma imkanını doğurmuştur. Memur statüsünün doğuşundan başka yürütmenin genel yapısında yeni düzenlemeler oldu. Modern bir devletin ihtiyaç duyduğu Dahiliye, Hariciye, Adliye, Maliye, Ticaret, Ziraat, Maarif, Umumi ve Nafia Nezaretleri bu dönemde kuruldu (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2007: 7-8).

Osmanlı Devleti, kimlikleri din ve mezhepsel açıdan ele alan bir "millet sistemi" anlayışını benimsemişti. Fransız İhtilali Osmanlı Devleti'nin millet tanımlamasından farklı bir şekilde ülke sınırları içerisinde yaşayan herkesi dini, mezhepsel veya ideolojik kimliğine bakmaksızın ülke sınırları içerisinde yaşayan toplulukları ulus kimliği etrafında bir araya getirmekteydi. Fransız İhtilali bu anlamda doğurduğu sonuçlar açısından fetihler yolu ile çok sayıda milleti bünyesinde toplamış Osmanlı Devleti için krizin nedeni haline gelmekteydi. Ne de olsa Fransız İhtilali, "milletlerin kendi kaderini belirleme hakkı" düşüncesini yaymaktaydı ve Osmanlı ahali milletler de, özellikle Balkanlar'da, bu düşüncelerden etkilenmekteydi.

Bu gelişmeler Osmanlı'yı bünyesindeki farklı din ve milletlere mensup kişileri tek çatı altında toplayacak bir girişime sevk etti. Osmanlı Devleti'nin bu konuda başvurduğu ilk yol, çeşitli dini ve etnik toplulukları "Osmanlı" üst kimliği etrafında bir araya getirmek olmuştur (Akçura, 1976: 19). Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan bütün etnik-dini grupları bir araya getirme iddiasında olan ideolojiye "Osmanlıcılık" denilmektedir. Devletin sınırları içerisinde yaşayan bütün toplulukların din ve etnik kimlik farkı gözetilmeksizin eşit bir şekilde idari, hukuki ve dini haklardan faydalanmasını öngören "Osmanlıcılık"; milliyet ve dini farklılıkları aşan, eşit vatandaşlığa dayalı bir devlet kurma anlayışına dayanmaktadır (Demir, 2010: 285). Osmanlıcılık fikri, büyük ölçüde liberalizmden beslenen liberalizmin Osmanlı tipi örneği olarak kabul edilmektedir (Başaran, 2018: 97). Vatandaşlık kimliğini öne süren ve vatandaşlık kanunlarını buna göre çıkartan Osmanlıcılık, Osmanlı toplumunu değiştirdi. Daha açık bir ifade ile toplumun "kendi iç

dinamiklerine dayalı” olarak dönüşmesini sağladı ve yeni kimlikler kazanarak, demokrasi için gerekli olan, uluslaşmanın zeminini hazırladı (Karpaz, 2017: 39).

Tanzimat Dönemi’nde asıl değişim devlet yönetiminde ve bürokraside olmuştur. Padişahın tek ve mutlak güç olduğu klasik dönemdeki devlet anlayışı, bu dönemde yerini Babıali mutlakiyetçiliğine bırakmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan Babıali bürokrasisi önceki Osmanlı sisteminden farklı olmuştur. Batı kültürünün giderek bürokrasiye yerleştiği bu dönemde padişah iktidarını Babıali ile paylaşmak zorunda kalmıştır (Kaçmazoğlu, 2013:77).

Tanzimat, demokrasi açısından, ortaya çıkan bu yönetimin ilke ve usullerine üç ana noktada katkıda bulunmuştur: Birincisi karar alma süreçlerinde ortaya çıkan kurum ve kurullar, ikincisi yeni düzenin oluşturulmasında başvurulan kanunlaştırma ve üçüncüsü de din ve devlet işlerindeki değişimi ifade eden laikleşme (Tanör, 2021: 97).

Tanzimat Dönemi’nin önemli gelişmelerinden biri meclis şeklinde oluşturulan kurullarda halkın farklı seviyelerde temsil edildiği bir idari örgütlenmenin temelini atılmış olmasıdır. Eyaletlerde ilk defa uygulanan temsile dayalı bu sistem çerçevesinde danışma meclisleri kurulmuş ve bu meclisler bir yandan eyaletlerdeki valilerin yetkilerini sınırlarken, diğer yandan mali düzeni yeniden örgütlemeyi hedeflemekteydi. Bu meclislerin üyeleri yönetici sınıf ile yerel halktan seçilmekteydi. Bu meclislerin merkezi idarenin etkinliği altında olsa da Osmanlı devlet düzeninde ilk kez seçim ilkesini ortaya koyması, halkın temsilcilerinin nasıl seçileceğinin kurala bağlanmış olması ve bu meclislerde Müslümanlar ile gayrimüslimlerin eşit sayıda temsil edilmesi demokrasi açısından “çoğulcu” ve “katılımcı” bir ortamın gerçekleşmesi için önemli bir gelişme olmuştur (Davison, 1995: 141).

Tanzimat ile birlikte hem merkezde hem de yerel ve bölgesel yönetimlerin birer unsuru şeklinde kurulan bu meclislerde, yönetilenlerin politik temelini oluşturmada ilk girişim kabul edilmiştir. Müslüman olsun olmasın herkesin tek bir siyasal yapı içinde temsil edilmesi, Osmanlı siyasal sistemi için ciddi bir yeniliktir. Bu gelişme daha çok yerel ve bölgesel meclislerde görülmekle beraber merkezde de meclis ya da yasama yetkilerine haiz yapılar ortaya çıkmıştır (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2007: 13).

Tanzimat Dönemi’nde bütün bakanlıklara bağlı meclisler oluşturuldu ve bu meclisler zaman içinde birer yasama organı olma yolunda eğilim gösterdi. Örneğin Meclis- Valay-ı Ahkam-ı Adliye, bir yargı organı olduğu gibi aynı zamanda küçük bir yasama meclisi gibiydi. Bu meclis parlamenter demokratik sistemde olduğu gibi hükümet ile parlamento arasında var olan ilkeleri hakim kılmaya çalışmaktaydı (Okandan, 1968: 71).

Meclis-i Meşveret ve Divan-ı Hümayun’un yerine kurulan Meclis-i Valay-ı Ahkam-ı Adliye’nin karar alma mekanizması “demokratik” bir niteliğe büründürülmüştür. Toplantı öncesinde toplantının gündem maddelerini üyeler belirleyecekti ve herkes düşüncelerini serbest bir şekilde dile getirebilecekti. Meclisin üyeleri eşit oy hakkına sahipti ve kararlar oy çokluğu ile alınacaktı. Ancak burada alınan kararlar padişahın onayı ile kanunlaşabilecekti. Demokratik sistemlerdeki parlamentonun özelliklerini taşımakla beraber, bu meclis bir parlamento değildi. Çünkü üyeleri padişah tarafından atanmaktaydı ve padişah tarafından azledilirlerdi, yani halkı temsil etme özelliği bulunmamaktaydı. Hem yasama hem de yüksek bir temyiz mahkemesi görevini yerine getiren Meclis-i Vala, yürütmenin yasama ve yargıdan ayrılmasını sağlaması açısından da önemli bir organdır (Seyitdanlıoğlu, 1989: 61). Böylece kuvvetler ayrılığı ilkesi Osmanlı’da sınırlı da olsa benimsenmiş olmaktadır (Mutaf, 2002: 599). Meclis- Vala gibi şuralarda görev alanlar uzman kişilerdi. Bundan dolayı, Tanzimat Dönemi’nde kurulmuş olan bu şuralar, yargı ve yasama görevlerini yerine getirmenin yanında bürokrasinin ihtiyaç duyduğu modern idarecilerin yetiştirildiği merkez olma misyonunu da yerine getirmişlerdir (Erbay, 2017: 300).

Daha sonra 1854’te Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye yerine reform kanunlarını hazırlamakla görevli Meclis-i Ali-yi Tanzimat ismiyle en üstün şura niteliğinde bir meclis kuruldu. Bu meclis zaman içinde parlamento gibi çalışan bir organ olma kimliği kazandı. Bu meclis ile yürütmeden bağımsız ve her konuda yasa hazırlama, önerme ve onun teklifi olmaksızın yasaların onaylanmasının mümkün olmadığı bir yasama organı oluşturulmak istenmiştir. Tanzimat reformları kapsamında Batı’dan alınan bu temsil kurumları ile temsili hükümetin temeli oluşturulmaya çalışılmıştır (Dursun, 2018: 30-31; Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2007: 13). Dahası ilkel bir parlamenter yönetim gelişti. Hükümdarı anayasalı bir devlet başkanı gibi gösterecek şekilde her yıl padişah bir nutukla şurayı açar, şurada nutuk tartışılır, onlara cevaplar hazırlanırdı. Şura üyeleri halk tarafından seçim yoluyla belirlenmezse de sivil yönetim, ulema, gayrimüslim cemaat çevrelerinin temsilcileri, ordu ileri gelenleri gibi toplumun değişik kesimlerinden seçilirdi (Berkes, 2008: 219).

Merkezi idare organları ile eyalet meclisleri arasındaki ilişki 1868 yılında kurulan Şuray-ı Devlet ile başladığı kabul edilmektedir. Tüm vilayetlerden gelen üçer veya dörder üyenin katılımı ile toplanacak olan Şuray-ı Devlet’in en önemli görevi yasama organı gibi kanun taslaklarını hazırlamaktı. Meclis-i Vala yerine kurulmuş olan ve günümüzde Danıştay’ın temelini teşkil eden Şuray-ı Devlet’in üyelerinin belirlenme şekli

ve konuların müzakere edilme biçimi, kendisine öncelilere göre daha güçlü bir şekilde halkı temsil etmesi özelliği kazandırmaktaydı (Davison, 1995: 146-147). Gayrimüslimlerin de temsil edildiği bu meclis gerçekte küçük bir parlamento tasarısıdır (İnalçık, 2006: 30).

Tanzimat reformlarının içselleştirilmesini sağlayacak bir eğitim teşkilatının kurulabilmesi için Umur-u Maarif Nezareti kurulmuştur. Bu dönemde, demokrasi kültürünün gelişimine katkıda bulunacak modern anlayışa uygun idarecilerin yetiştirilmesinde önemli bir rol oynayacak üç önemli okul açılmıştır: Mektebi Mülkiye, Amerikan Robert Koleji ve Galatasaray Sultanisi. Mektebi Mülkiye 1858'de açılmış olup kaymakam ve müdürlük gibi mülkiye memurlarının yetiştirilmesi için kurulmuştur. 1863 yılında kurulan Robert Koleji, Batılı modern bir orta öğretim programı sağlamak üzere kurulmuştu. Öğretim dili, tamamen Türkçe konular hariç, Fransızca olan Galatasaray Sultanisi ise Müslüman bir hükümet tarafından, din farkı gözetmeksizin Hıristiyan ve Müslüman çocukların birlikte eğitim alacağı, bir Batı dilinde orta derecede modern eğitim sağlama konusunda ilk önemli girişimdi (Lewis, 1996: 121-122; Antel, 1999: 448). 1868 yılında açılan Galatasaray Sultanisi bir diğer adıyla Galatasaray Lisesi de, Modern bir Türkiye'nin inşasında çok önemli bir rol oynamıştır. Modernleşme ile beraber kurumları idare edecek batılı tarzdaki kurumlarda eğitim görmüş idareci, siyasetçi ve diplomatlara ihtiyaç duyuldu. Hem Osmanlı Devleti hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin ihtiyaç duyduğu bürokratik kadroların devşirilmesinde bu okulun büyük katkısı olmuştur.

Osmanlı'da modern anlamda belediye teşkilatı 1855 yılında "Şehremaneti" ismi ile İstanbul'da kurulmuştur. Batı tarzında Beyoğlu-Galata semtinde 1858 yılında bir belediye teşkilatı kurulmuş ve bu bölgeye "Altıncı Belediye Dairesi" denilmiştir. Ardından, 1869 yılında hazırlanan Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi ile Beyoğlu ve Galata semtleri dışındaki semtlerde yaygınlaştırılarak İstanbul Şehremini örgütü kurulmuştur (Keleş, 2009: 137).

Avrupa devletlerinin baskısı ve içerde idare teşkilatında reform yapma ihtiyacının ortaya çıkması üzerine 1864'te "Vilayet Nizamnamesi" ismiyle bir yasa çıkarıldı. Halkın yönetime katılımını arttırmak ve merkezîyetçiliği hafifletmek amacı ile yürürlüğe konulan bu nizamnameye göre eyalet yönetiminden vilayet yönetimine geçildi. Ülke, bu Fransız modeli idari teşkilatlanmaya göre vilayet, sancak, kaza ve köylere ayrıldı (Eryılmaz, 2010: 124).

Üyelerinin bir kısmının seçimle iş başına geldiği idare meclislerini ortaya çıkaran; hem temsil ilkesinin hem de temsilcilerin seçilmesini kurala bağlayan Vilayet Nizamnamesi'ne göre vilayet iki meclisten oluşturuldu: "Vilayet İdare Meclisi" ve "Vilayet Umumi Meclisi". "İdari" ve "yargı" görevleri olan "Vilayet İdare Meclisi"nin üyelerinin bir kısmı seçimle belirlenmekteydi. Seçimle belirlenen üyelerden ikisi Müslüman ve ikisi de gayrimüslim olmak üzere dört kişiden oluşmaktaydı. Bu meclis bugünkü "il idare kurulu" hüviyetindeydi. "Vilayet Umumi Meclisi" ise bugünkü "il genel meclisi"nin kaynağını oluşturmaktadır. Halkın istek ve şikayetlerini merkeze bildiren bir organ olan bu meclis "eşitlik" ve "katılım"ı sağlamak düşüncesinden hareketle vilayete bağlı her sancaktan seçilen ikisi Müslüman ve ikisi de gayrimüslim olan dörder üyeden meydana gelmekteydi. "Vilayet Umumi Meclisi" demokratik ülkelerdeki yerel meclislerin yerine getirdiği işlevden ziyade görüş belirten bir organdı. Örneğin alt yapıya ait yerine getirilmesi gereken hizmetlere ilişkin aldığı kararların uygulanması hükümetin onayına bağlıydı (Gençoğlu, 2011: 38-43). Bu meclisler, demokratik ilkelere göre oluşmamış olsa da valilerin sınırsız yetkileri sınırlanmış, keyfi uygulamalara son vermede etkili olmuştur. Valilerin idare biçimini denetlemiş ve kararların istişare ile alınmasını sağlamıştır. Bu meclisler ile oluşturulmuş temsilci-yönetilen ilişkisi özü itibari ile olmasa da biçimsel açıdan demokratik sistemlerdeki yöneten (temsilci) yönetilen ilişkisini gündeme getirmiştir. "Seçim konusu bizim tarihimizde Tanzimatçılar'ın vilayet idaresinde yaptıkları reformlar dolayısıyla gündeme geldi. Seçim usulüne başvurulmasının nedeni kurumsallaşma ve devamlılık kazanan kurullara, yerli halktan gelecek temsilcilerin saptanması gereği idi. Öngörülen seçim usulü pek ilkeldi, bundan başka yaygınlıkla uygulanmadığı da kesindir. Ancak önemli olan bir seçim usulünün öngörülmesi ve hukukileşmesidir (Ortaylı, 2003: 162).

1871'de yapılan değişikliklerle merkezi idarenin taşra yönetimine "nahiye" eklendi. Anadolu'daki şehir ve kasabalarda belediye teşkilatlarının kurulması da bu tarihten sonradır (Keleş, 2009: 138). Çünkü 1864 Vilayet Nizamnamesi'ndeki vilayet sistemi İmparatorluğun Avrupa bölgelerinde uygulanmıştı. Buna göre, Avrupa tarzı belediye teşkilatının kurulmasının yasal zemini 1871 Vilayet Nizamnamesi ile mümkün olmuştur (Eryılmaz, 2010: 127).

Tanzimat, yerel yönetimlere ilişkin devrim niteliğinde kararlar almıştır. Taşra yönetiminde hemen her kademedede seçimle oluşmuş meclisler kurulmuştur. Din ve mezhep farkı gözetmeksizin kurulan bu meclisler Tanzimat'ın en liberal kurumları olarak görülmektedir. Büyük toprak sahipleri ile taşranın varlıklı kesimin denetiminde olsa da yerel meclislerin meşrutiyet parlamentoculuğuna geçişi kolaylaştırdığı kabul edilmektedir. Yerel yönetimlerde yapılan en büyük yeniliklerden bir diğeri 1876'da getirilen nahiye müdür ile yardımcılarının seçimle işbaşına gelme usulüdür. (Tanör,2021: 109). Avrupa'daki konsüllerin görevlerini

yerine getirmek amacı ile kurulan meclisler üzerinden egemenlik tesis edilmeye çalışılmıştır. Bunun için de Avrupa'daki meşruti monarşilere benzer anayasal yönetimlere ihtiyaç vardı. 1876 yılında hazırlanan Kanun-i Esasi ve Meclis-i Mebusan bir bakıma, bu meclislerden elde edilen deneyimlerin sonucudur.

4. Sonuç

Tanzimat Dönemi denilince genelde akla Batılılaşma ve modernleşme gelmektedir. Çünkü Osmanlı Devletinde, siyasi, hukuki, idari ve ekonomik kurumların büyük ölçüde modern bir kimlik kazanması bu döneme denk düşmektedir. Bu tarih aynı zamanda demokrasi yönünde kurum ve kuralların ete kemiğe büründüğü bir dönemi ifade etmektedir. Çünkü demokrasi, son tahlilde, modern kurumlara dayanmaktadır. Dolayısıyla, Cumhuriyet Dönemi'nde uygulanacak demokrasinin köklerini Tanzimat Dönemi reformlarında aramak gerekir. Ancak, Tanzimat öncesinde de demokrasiye katkıda bulunacak gelişmeler olmuştur.

Osmanlı'nın son dönemlerinde atılan bu adımlarda iki gelişme etkili olmuştur. İlki, Batılı ülkelerin reformların yapılması konusunda Osmanlı devlet erkani üzerinde uyguladığı baskı; ikincisi de, bu süreçte yapılan reformların sonucu olarak modern eğitim kurumlarında yetişmiş bürokrat ve aydın kesimin Batılılaşma yönünde ortaya koydukları iradedir.

Lale Devri, III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde Tanzimat Dönemi reformlarına zemin hazırlayacak hukuki, siyasi ve idari düzenlemelere gidilmiştir. Bu adımlar ile her şeyden önce - özellikle II. Mahmut döneminde - merkezi-bürokratik sistem yeniden düzenlenmiş, böylece idari yapı hukuki bir yapıya doğru evrilmiştir. Ayrıca Tanzimat Dönemi'nde bir "yasama meclisi"ne dönüşecek olan Meclis-i Valay-ı Ahkam-ı Adliye gibi danışma ve karar organları kurulmuştur. Kul statüsündeki memurlara hukuki güvence getirilerek demokrasilerdeki yurttaşlık statüsüne doğru adımlar atılmıştır. Mutlak iktidarın sınırlandırılması bağlamında Sened-i İttifak önemli bir gelişime kabul edilmektedir. İngiliz Magna Carta'sına benzetilen ve padişahın yetkilerini ayanlar ile paylaşmak zorunda kaldığı bu belgenin uygulanmamış olmakla beraber, padişahın yetkilerini sınırlandırmış olması açısından demokratik gelişmelere sembolik de olsa katkısı olmuştur.

Tanzimat Dönemi'ne gelindiğinde reformlar daha yapısal nitelik kazanmış, sistem hukuki alanda köklü dönüşümler yaşamıştır. Bu dönemde modern hukuk kuralları ile İslam şeriat hukukunun kaynakları sentezlenerek çağdaş hukuki düzenlemelere girilmiştir. Tanzimat Dönemi'nde başlatılan bu "kanunlaştırma" hareketi sayesinde demokrasinin ihtiyaç duyduğu "hukukun üstünlüğü" ilkesine doğru adımlar atılmıştır. Bu hukuki düzenlemelerle, Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı'nda beyan edildiği gibi mahkemeler bağımsız hale gelecektir. Demokrasinin eşitlik ilkesine uygun bir şekilde bütün vatandaşlar hukuk önünde eşit kabul edilecek, mülkiyet güven altına alınacak, vatandaşlar arasında din ayrımı gözetilmeyecektir. Yine demokraside içkin özgürlük ve "eşit yurttaş"lık ilkesine katkıda bulunacak şekilde gayrimüslimlerin yerel meclislere üye olmalarının önü açılmıştır. Bütün bu prensiplerin hayata geçirilmesi adına Batı'dan ithal edilmiş ceza mahkemeleri, ticaret mahkemeleri, Arazi Kanunnamesi, medeni davalara bakan Mecelle ve yüksek adli yargı organı olan Divan-ı Ahkam-ı Adliye (Yargıtay) Şuray-ı Devlet (Danıştay) gibi çok sayıda mahkeme kurulmuştur. Bu yargı organları, hukuk devleti anlayışının yerleşmesine ön ayak olmuşlardır.

Hukuki reformların yanında siyasi ve idari reformlar da demokratik yapının gelişiminde etkili olmuştur. Tanzimat Dönemi ile birlikte din ve mezhep ayrımı gözetmeksizin herkesin "Osmanlı" olduğu bir üst kimlik yaratılmaya çalışılmıştır. Bu gelişme yurttaşlık kimliğini öne çıkarmış, millet kimliği üzerine inşa edilen demokrasi için gerekli olan uluslaşmanın zeminini oluşturmuştur.

Tanzimat Dönemi reformları ile padişahın tek ve mutlak güç olduğu anlayışı değişmiş ve padişah bundan sonra gücünü Babialı ile paylaşmak zorunda kalmıştır. Belki bu güç paylaşımı halk ile olmamıştır ama iktidarın denetlenmesi açısından önemlidir. Ayrıca kurulan çok sayıda meclis yolu ile yasama laik bir kimlik kazanmış, halk yasama erkini temsil etmiyorsa da bu meclisler demokratik sistemlerdekine benzer bir şekilde hükümet ile parlamento arasında var olan ilkeleri hakim kılmaya çalışmıştır. Zaman içinde parlamento gibi çalışmaya başlayan bu meclislerin üyeleri sivil yönetim, gayrimüslim cemaat çevreleri ve ulema gibi toplumun farklı kesimlerinden seçilmekteydi. Hem yasama hem de yüksek temyiz mahkemesi görevini yerine getiren bu meclislerin - Meclis-i Vala gibi - demokrasiye bir diğer katkısı da kuvvetler ayrılığı prensibine uygun bir şekilde yürütmeyi yasama ve yargıdan ayırmış olmasıdır.

Seçim, demokrasinin ilk şartıdır. Demokrasilerde halkın iktidarı belirlemesi, kuşkusuz, seçimler aracılığı ile olmaktadır. Şehremini adı altında belediyeçilik kurumuna geçildiği Tanzimat Dönemi'nde taşra yönetiminde hemen hemen her kademe seçimle belirlenen - bu dönemin en liberal kurumları kabul edilen - meclisler kurulmuştur. Bununla bağlantılı olarak nahiye müdürleri ve yardımcılarını seçimle iş başına gelmiştir. Bu gelişmeler, demokrasinin seçim koşulunun yerine getirilmesinin ilk deneyimlerini oluşturmaktadır.

Son tahlilde, Tanzimat Dönemi reformları belki demokrasiden ziyade modernleşmeyi hedeflemiş, ancak modernleşme adına yapılan reformlar aynı zamanda demokrasinin gerek duyduğu kurumların alt yapısını

oluşturmuştur. Nitekim bu dönemde hukuki, siyasi ve idari alanda yapılan reformlar kısa bir süre sonra sistemi Kanun-i Esasi denilen anayasa ile Meclis-i Mebusan denilen parlamento ile tanıştıracaktır.

Kaynaklar

- Akçura, Y. (1976). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Akşin, S. (2012). *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Antel, S. C. (1999). Tanzimat Maarifi. (Komisyon), *Tanzimat-1* içinde (441-462. ss). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Arblaster, A. (1999). *Demokrasi*. Ankara: Doruk Yayıncılık.
- Arslan, R. (2013). *Demokratik Yönetim Sistemleri*. Bursa: Dora Yayınları.
- Ateş, D. (2015). *Demokratik Siyaset*. Bursa: Dora Yayınları.
- Ateş, T. (2014). *Siyasal Tarih*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Barry, N. (2003). *Modern Siyaset Teorisi*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Başaran, D. (2018). Türk Siyasal Hayatında Tanzimat Dönemi. H. Acar (Ed.), *Türk Siyasal Hayatı* içinde (83-107. ss.). Ankara: Nobel.
- Berkes, N. (2008). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: YKY.
- Carr, R.; Bernstein, M. and Murphy, W. (1974). *American Democracy*. Illinois: The Dryden Press.
- Cin, H. (1992). Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuk ve Yargılama Usulleri. H. D. Yıldız (Haz.), *150. Yılında Tanzimat* içinde (11-32. ss.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çaha, Ö. (2012). Demokrasi. H. Çetin (Ed.), *Siyaset Bilimi* içinde (223-268. ss.). Ankara: Orion Kitabevi.
- Çalık, M. (1989). Batılılaşma ve Bürokratik Modernleşme Münasebeti Üzerine Bazı Düşünceler. *Türkiye Günlüğü*, 2, 6-15.
- Çam, E. (1995). *Siyaset Bilimine Giriş*. İstanbul: Der Yayınları.
- Davison, R. (1995). Osmanlı İmparatorluğu Hükümetinde Temsil İlkesinin Ortaya Çıkışı. W. R. Polk ve R. L. Chambers (Ed.), *Ortadoğu'da Modernleşme* içinde (133-154. ss.) İstanbul: İnsan Yayınları.
- Demir, Ş. (2010). Tanzimat Dönemi Eğitim Politikalarında Osmanlıcılık Düşüncesinin Etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (31), 284-294.
- Dursun, D. (2018). *Türkiye'nin Siyasal Hayatı*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Erbay, Y. (2017). *Emerging of Representative Concils and New Organisations within The Administrative System of The Ottoman State in The Tanzimat Era*. Bilig, Spring.
- Erdoğan, M. (2010). *Anayasal Demokrasi*. Ankara: Siyasal Kitabevi
- Eryılmaz, B. (2010). *Kamu Yönetimi*. Ankara: Okutman Yayıncılık.
- Gençoğlu, M. (2011). 1864-1871 Vilayet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (1), 29-50.
- Görmez, K. (1997). *Yerel Demokrasi ve Türkiye*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Güler, B. A. (1999). Yerelin Ulusaşırı Anlamı. *İktisat Dergisi*. 56-59.
- Gümüş, M. (2008). Anayasal Meşruti Yönetime Medhal: 1856 İslahat Fermanı'nın Tam Metin İncelemesi. *Bilgi Dergisi*, 47, 215-240.
- Haywood, A. (2011). *Siyaset*. Ankara: Adres Yayınları.
- Herodotos (2012). *Herodot Tarihi*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalçık, H. (2006). Tanzimat Nedir? M Seyitdanlioğlu ve H. İnalçık (Ed.), *Tanzimat-Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içinde (13-35 ss.). Ankara: Phoenix Yayınları.
- İnalçık, H. (2016). *Devlet-i Aliyye-IV*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2013). *Türk Sosyolojisi Tarihi*. İstanbul: Doğu Kitabevi
- Kalaycıoğlu, E. ve Sarıbay, A. Y. (2007). Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Politik Değişim. E. Kalaycıoğlu ve A. Y. Sarıbay (Ed.), *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde (3-27 ss.). İstanbul: Alfa Aktüel.
- Karal, E. Z. (t.y). *Büyük Osmanlı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karpat, K. (2013). *Kısa Türkiye Tarihi (1800-2012)*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. (2017). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Keleş, R. (2009). *Yerinden Yönetim ve Siyaset*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Keleş, R. ve Yavuz, F. (1983). *Yerel Yönetimler*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Köker, L. (2003). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lewis, B. (1996). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Mardin, Ş. (2003). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marquez, X. (2010). *Demokrasi Dışı Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mayo, H. (1964). *Demokratik Teoriye Giriş*. Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları.

- Mutaf, A. (2002). Şura-yı Devlet (1868-1922). H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Ed.), *Türkler içinde* (599-609 ss.). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Nodia, G. (1998). Milliyetçilik ve Demokrasi. *Türkiye Günlüğü*. 50, 102-117.
- Okandan, R. (1968). *Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2003). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özcan, B. (2002). Sultan III. Selim Devri Islahat Hareketleri (Nizam-ı Cedid). H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Ed.), *Türkler içinde* (1110-1134. ss.) Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Powell, B. (1990). *Çağdaş Demokrasiler*. Ankara: "S" Yayınları.
- Sartori, G. (1996). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Seyitdanlıoğlu, M. (2006). Divan-ı Humayun'dan Meclis-i Mebusan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama. M. Seyitdanlıoğlu ve H. İnalcık (Ed.), *Tanzimat-Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu içinde* (255-265. ss.). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Tahiroğlu, B. (1985). Tanzimat'tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi içinde* (588-601. ss.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tanör, B. (2021). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tazegül, M. (2005). *Modernleşme Sürecinde Türkiye*. İstanbul: Babil Yayınları.
- Touraine, A. (1997). *Demokrasi Nedir?* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Turan, İ. (1986). *Siyasal Demokrasi, Siyasal Katılma, Baskı Grupları ve Sendikalar*. İstanbul: Türkiye Denizciler Sendikası.
- Türküne, M. (2010). *Siyaset*. İstanbul: Opus Yayınları.
- Unat, K. (2020). On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Modernleşmesi. T. F. Ertan (Ed.), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi içinde* (17-36. ss.). İstanbul: Siyasal Kitabevi.
- Yalçinkaya, M. A. (2002). XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789). H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Ed.). *Türkler içinde* (762-821. ss.). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Yıldırım, R. N. (2006). *II. Mahmut Dönemi Islahat Hareketleri*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Elazığ.
- Yılmaz, A. (1999). Hukuk Devleti ve Demokrasi. *Yeni Türkiye*. 5 (29), 66-73.
- Zürcher, E. J. (2005). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydıklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-